

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПАРАДОКСУ В ГУМОРИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Стаття присвячена стилістичним та прагматичним аспектам використання парадоксу як засобу недотримання максим комунікації. Парадокс як фігура думки найчастіше реалізується за допомогою оксюморона та антитези або комбінації цих засобів. У гумористичних текстах переважають іронічний та каламбурний види парадоксу.

Г. П. Грайс визначив чотири категорії максим, на яких базується головний принцип комунікації. Це максими якості, кількості, відношення та способу. Такі максими являють собою комунікативні обов'язки мовця по відношенню до адресата. Зокрема, максима якості стосується істинності висловлювання [1: 222-223]. Порушення максими якості впливає з самої природи художнього твору, а відступ від інших комунікативних принципів має стилетворчий характер [2: 366]. Грайс наводить метафору, гіперболу, іронію як приклади порушення максими якості [1: 280].

Проте на думку М. Претт, стосовно художнього тексту слід говорити не про порушення, а про недотримання (*flouting*) максим комунікації. Автор художнього твору свідомо не дотримується максим комунікації з метою реалізації свого комунікативного наміру, з метою підвести читача до розуміння імплікацій, що випливають з тексту і допомагають зрозуміти художній задум [3: 165].

Одним із засобів недотримання максими якості є парадокс. Стилїстична природа парадоксу недостатньо досліджена, його характеризують або як антитезу, або як оксюморон [2; 4; 5]. Актуальність дослідження полягає в широкому використанні цього засобу не лише в художніх прозових і поетичних текстах, але і у сучасних рекламних текстах, публіцистиці, гумористичних творах і телепрограмах. Мета нашої роботи – визначити місце парадоксу в системі стилістичних засобів, виявити механізми реалізації парадоксу, перш за все в гумористичних текстах.

Цю статтю можна було б назвати "Парадоксальність парадоксу", оскільки парадокс не має чітко визначеного місця у системі художніх засобів. Український літературознавець І. Безпечний визначає парадокс як "художній засіб, що ґрунтується на суперечливості: вислів, у якому висновок не збігається з доведенням, а, навпаки, суперечить йому" [6: 140]. Російська дослідниця О. А. Яшина наводить думку, що парадокс у художньому тексті – це "змістовний" парадокс, судження, яке суперечить усталеному знанню [5: 281]. Можна погодитися, що парадоксальність та суперечливість часто притаманні художнім текстам.

Автори "Загальної риторики" об'єднують парадокс з оксюморонами [4], а О. М. Яшина відзначає антитезну основу парадоксу [5]. На наш погляд, парадокс можна вважати фігурою думки, а не фігурою слова. Фігури думки, на відміну від фігур слова (фігур мови), стосуються змісту, а не способу вираження [7: 27]. Таким чином, фігури думки можуть реалізовуватись у мовних засобах.

У прислів'ях парадокс найчастіше виражається антитезою: *Tuxiue ideu – dali budeu; The road to hell is paved with good intentions*. Крім того, поширена сфера використання парадоксу – афоризми, як класичні так і сучасні. Афоризми, що відображають розуміння загальнолюдських понять життя, смерті, щастя, часу, мають концептуальний характер: *Time is a great teacher, but unfortunately it kills all its pupils*. (Г. Берліоз). Перша половина висловлювання є метафорою, а друга містить оксюморон (час вбиває учнів). У результаті дві частини афоризму утворюють антитезу двох концептуальних ідей ЧАС – ВЧИТЕЛЬ та ЧАС – ВБИВЦЯ. О. М. Яшина виділяє ряд функціональних видів парадоксу – філософський, характерологічний, сюжетний, історичний, іронічний [5: 281]. Наведений афоризм є філософським. Парадоксальність притаманна ряду філософських вчень, зокрема даосизму. Лао-цзи говорив: "Той, хто знає, не говорить. Той, хто говорить, не знає". Ця філософія проповідувала самопізнання, самовдосконалення, що є важливішим за пізнання навколишнього світу: "Не виходячи з двору, можна пізнати світ" [8: 129; 131].

Такий філософський характер мають парадокси у творчості ряду поетів і прозаїків. У XV столітті Франсуа Війон разом з іншими поетами брав участь у поетичному змаганні у Блуа, де завданням було написати баладу, що починалась словами *Je meurs de soif auprès de la fontaine*. Тут парадокс мав оксюморонну основу. Весь вірш Війона побудований на парадоксі:

От жажды умираю над ручьем;
Смеюсь сквозь слезы и тружусь играя.
Куда бы ни пошел, везде мой дом.
Чужбина мне – страна моя родная.
Я знаю все, – я ничего не знаю.

(переклад І. Еренбурга)

Зовнішня простота балади французького поета приховує філософський і трагічний характер поезії, життя людини. Подібна парадоксальність притаманна і поезії минулих століть, і поезії ХХ століття. У вірші британського поета Ч. Тічборна парадокс має характерологічний зміст, він відображає суперечливість і трагізм життя цього чоловіка, який загинув у молодому віці за участь у змові проти короля:

My prime of youth is but a frost of cares,
My feast of joy is but a dish of pain [...]
And now I live, and now my life is done.

Мій цвіт весни – лиш паморозь турбот,
Моєї радості бенкет – лиш страви із страждання [...]
Ось я живу – а ось життя скінчилось.
(переклад О. Долгої)

У ХХ столітті відомі приклади поезії, що базуються на парадоксі, – це твори С. Крейна "War is Kind", вірш Т. Гарді "The Man He Killed", поезії Е. Каммінгса. Разом з тим у літературі ХХ століття чимало прикладів використання іронічного та гумористичного видів парадоксу.

Парадокс може базуватися на лінгвістичному гуморі, на грі слів. Таке явище спостерігається в лімериках:

There was a young girl from West Ham
Who smiled as she entered a tram.
After she had embarked
The conductor remarked:
"Your fare". And she said, "Yes, I am".

Зовнішня парадоксальність відповіді дівчини на вимогу кондуктора сплатити за проїзд пояснюється грою слів – омонімічністю фраз *Your fare* (Ваш білет) та *You're fair* (Ви красиві). Такий парадокс можна назвати каламбурним. Подібний каламбурний парадокс, можливо, як алюзія до наведеного відомого лімерика, використовується і в анекдоті:

Nell – "Oh, he's so romantic. When he addresses me he always calls me Fair Lady".
Belle – "Force of habit, my dear. He's a streetcar conductor".

Каламбурний парадокс у лімериках може реалізуватися за допомогою свідомого порушення норм граматики або фонетики для створення омонімії та рими:

There was an old man from Nantucket
Who kept all his cash in a bucket.
His daughter, named Nan,
Ran away with a man,
And as for the bucket, Nantucket.

Парадокс у вірші створюється зовні рамковим повтором назви міста на початку та в кінці лімерика, проте заради каламбуру допускається відхилення від норми утворення Past Simple *took*→*tuck* (тобто *Nan took it*).

Як відомо, англійський гумор часто базується на омонімії та полісемії. Полісемантична основа каламбурного парадоксу проявляється у відомому жарті:

Customer: Do you serve crabs here?
Waiter: We serve anyone, sit down.

Несподіваний характер відповіді (*serve anyone*) пов'язаний з реалізацією двох значень дієслова *serve* – "обслуговувати" та "подавати страву".

Іронічний характер парадоксу в лімериках часто реалізується за допомогою антитези.

There once was a student named Bessor,
Whose knowledge grew lessor and lessor.
It at last grew so small
He knew nothing at all,
And today he's a college professor.

Тут антитеза базується на протиставленні *nothing* – *professor*. У лімеріку створюється своєрідне доведення до абсурду відомого філософського афоризму *Я знаю, що нічого не знаю* (*I know that I know nothing*). Якщо в перекладі каламбурного парадоксу необхідно використовувати лексичну заміну, компенсацію, то іронічний парадокс перекласти значно простіше, лише замінивши прізвище або географічну назву.

Жив колись студент на прізвище Пельше,
Чий знання ставали все менше і менше.
Нарешті їх стало так мало,
Ніби зовсім не бувало,

Але тепер вже професор пан Пельше.

Була собі студентка Алла,
Чиї знання постійно згасали.
І одного дня так сталося,
Що ніяких знань не зосталося,
Згодом Алла професором стала.

(переклад М. Гусякової)

Парадокс безпосередньо пов'язаний з одним з основних засобів створення стилістичного ефекту (або висунення) – ефектом обманутого очікування. Іронічний характер парадоксу особливо гостро проявляється у гумористичних текстах та анекдотах з військової тематики. У таких текстах традиційні засоби реалізації парадоксу – оксюморон і антитеза – поєднуються з іншими стилістичними засобами.

Two Men

A man was walking through a military cemetery reading the epitaphs on the tombstones. He came across one which read: "Here lies John Greenwood, a great general and a good man".

He exclaimed in surprise: "Another economy drive in Pentagon – they are burying two men in one grave".

У даному прикладі можна говорити про непрямий оксюморон – словосполучення *great general* та *good man* не є протилежними за семантикою. Проте в цьому контексті *general-good man* стають антонімічними, прагматичний ефект парадоксу полягає в іронічному, саркастичному ставленні до відомих вояків, які не можуть бути гарними людьми. Ефект обманутого очікування, створений цим іронічним парадоксом, є досить значним і разом з тим досягається економними засобами.

Сполучення двох стилістичних засобів у створенні гумористичного парадоксу простежується у наступному тексті:

Highest Commander

A famous war leader was asked by a foreigner: "Who is the highest commander in the army of your country?" He replied: "My baby". "How come?" "It's my baby son. You see I command the Army, my wife commands me, and my baby commands the wife".

У цьому тексті парадокс базується на оксюмороні *baby-commander* та градації, оскільки перерахування членів сім'ї включає збільшення прагматичної важливості кожного наступного слова. В іншому прикладі спостерігається взаємодія антитези та зворотного паралелізму (хіазму): *An army of the donkeys commanded by a lion is stronger than an army of lions commanded by a donkey*.

Оксюморон як основа гумористичного парадоксу, на наш погляд, є більш ефективним завдяки своїй стислості:

It was a deathbed scene, but the director was not satisfied with the hero's acting. "Come on", he cried. "Put more life in your dying".

Як можна побачити, в іронічному та гумористичному парадоксі оксюморон має більш різноманітну структуру, ніж у традиційних сполученнях іменник + прикметник. Лише у наведених прикладах видно, що оксюморон може складатися з двох іменників (*life in dying*) або іменника та дієслова. Разом з тим відмінність між оксюморonom та антитезою у парадоксі найчастіше виявляється у кількох реченнях, у розгортанні парадоксальної ідеї в тексті.

Парадокс є одним з основних засобів створення іронії в оповіданнях і нарисах британського письменника Джорджа Майкса. Його збірка "How to Be an Alien" містить іронічну характеристику деяких рис ментальності британців. Основними засобами реалізації іронічного парадоксу є оксюморон та антитеза, причому, як і у вищенаведених прикладах, антитеза нерідко є результатом розгортання оксюморона у тексті. Один з розділів книги – "How to Die" починається прагматично шокуючим оксюморonom *The English are the only race in the world who enjoy dying*. Смісл оксюморона стає зрозумілим далі, коли автор описує філософське, навіть занадто холоднокривне ставлення англійців до смерті: *Most other people think about death with fear; the English look at it with gusto*.

Об'єктом іронії Майкса стає така риса характеру і поведінки британців, як стриманість, скромність, небажання хизуватися своїм рівнем інтелекту, культури і життя: *In England it is bad manners to be clever*. Майкс доводить цю рису до абсурду – професор математики говорить, що непевний у своїх знаннях арифметики: *An English professor of mathematics would say to his maid checking up the shopping list: "I'm no good at arithmetic, I'm afraid. Please, correct me, Jane, if I am wrong..."* У таких прикладах парадокс створений за допомогою не лише оксюморона або антитези, але також за допомогою мейозису, применшення (*understatement*).

Інша риса, над якою іронізує Майкс, – це надмірна організація, прагнення до порядку. Оксюморонний парадокс *queue of one* виділяє традицію англійців стояти в черзі: *An Englishman, even if he is alone, forms an orderly queue of one*. У більшості оповідань і нарисів автора іронічний характер

парадоксу реалізується в антитезах, що протиставляють звичаї і поведінку англійців та жителів континентальної Європи: On the Continent Sunday papers appear on Monday; in England – a country of exotic oddities – they appear on Sunday. У даному випадку іронія створює зворотний прагматичний ефект, це швидше позитивна риса – видавати недільні газети в неділю.

Творчість Майкса – лише один з прикладів використання іронічного парадоксу. Іронічний та гумористичний парадокси характерні для ряду творів канадського письменника Стівена Лікока та британського автора Джерома К. Джерома.

Дослідження парадоксу є перспективним з лінгвістичної точки зору, оскільки це явище розглядалося в основному з літературознавчих позицій. Цікавим і плідним може бути дослідження парадоксу у класичній і сучасній прозі та поезії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1985. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – С. 217-237.
2. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и языка. – 1981. – Т. 40, № 40. – С. 356-367.
3. Pratt M.L. Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse / M. L. Pratt. – Bloomington: Indiana Univ. Press, 1977. – 236 p.
4. Общая риторика / [Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клиненберг Ж.-М. и др.: пер. с франц.]. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
5. Яшина Е. Н. Виды парадокса в художественном тексте / Е. Н. Яшина // Вестник Тамбовского ун-та. – 2007. – № 8. – С. 280-288.
6. Безпечний І. Теорія літератури / Безпечний І. – К.: Смолоскип, 2009. – 388 с.
7. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / В. П. Москвин – Изд. 4-е. Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 630 с.
8. Дао дэ цзин // Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. – Т. 1. – М.: Мысль, 1972. – С. 114-138.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Емец А. В. Стилистические средства создания парадокса в юмористических текстах.

Статья посвящена стилистическим и прагматическим аспектам использования парадокса как способа непридерживания максим коммуникации. Парадокс как фигура мысли чаще всего реализуется с помощью оксюморона и антитезы или комбинации этих приемов. В юмористических текстах преобладают иронический и каламбурный виды парадокса.

Yemets A. V. Stylistic Devices of Creating Paradox in Humorous Texts.

The article is devoted to stylistic and pragmatic aspects of using paradox as the means of flouting the communication maxims. Paradox as a figure of thought is most often realized by means of oxymoron and antithesis. In humorous texts ironic and pun types of paradox prevail.